

УДК 94(477)"1917-1921"(094.1):025.172

Катерина Жбанова,

молодш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ПРИМІРНИКИ УНІВЕРСАЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
З КОЛЕКЦІЇ ЛИСТІВОК
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті йдеться про примірники видань аркушівок з текстами Універсалів Української Центральної Ради, що зберігаються у колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. На основі попримірникового аналізу 11 листівкових видань розглянуто особливості друків віхових державотворчих пам'яток доби Української Народної Республіки. Значна увага приділена композиції аркушівок та їх художньому оформленню. Визначено основні тенденції політичних процесів, що впливали на особливості видань Універсалів.

Ключові слова: Універсали Української Центральної Ради, листівки, аркушівки, національне державотворення, Українська революція 1917–1921 рр.

Українська революція 1917–1921 рр. завжди була і залишається серед пріоритетних тем наукових досліджень. Актуальність вивчення політичного досвіду минулого посилюється в контексті сучасного історіографічного процесу в Україні, що відзначається зростанням наукового інтересу до переломних періодів історії українського народу, та у зв'язку з нагальною необхідністю врахувати позитивну та негативну практику державотворення в часи Української революції. Підвищене зацікавлення подіями 1917–1921 рр. як серед наукової спільноти, так і загалом у суспільстві також викликане наближенням низки ювілейних дат, які з 2017 р. відзначаються на найвищому державному рівні.

Вивчення історії Української революції передбачає залучення широкого кола різних за походженням і видами джерел, як архівних, так і опублікованих, тому значний дослідницький інтерес становлять джерелознавчі аспекти теми. До специфічних матеріалів, що допомагають відтворити прогалини в історії революційних подій, належать неперіодичні видання (брошури, листівки) тієї доби. Аркушівки відбивають події та факти реального історичного процесу безпосередньо у світлі політичних, економічних, ідеологічних, естетичних, суспільних поглядів та інтересів

людей, з'являються в результаті їхньої діяльності [1], відтак містять унікальний інформативний потенціал, безцінний для повноцінного відтворення історичної картини. Проте тривале перебування листівкової літератури в спецхранах, розпорошеність її одиничних екземплярів по сховищах різних архівів і бібліотек країни та загальне погане збереження такого виду друків (значна частина аркушівок взагалі назавжди втрачена) залишають її і сьогодні недостатньо актуалізованою науковцями.

Листівки, що нині зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань (далі ВСРВ) НБУВ, підтверджують тезу про те, що 1917–1921 рр. стали часом остаточного політичного та державницького пробудження України, адже є друкованим продуктом різноманітних центральних та місцевих органів влади та управління, політичних сил, громадських організацій, професійних груп, а подекуди й окремих осіб. Зокрема аркушівки колекції ВСРВ відображають законодавчі тенденції Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Початки національного будівництва відбилися у листівках, що у властивій їм формі подають виклад офіційних документів тогочасної влади (накази, постанови, резолюції, циркуляри, універсали), передруки текстів статей і промов державних діячів.

Водночас листівки національних державних утворень початку ХХ ст. лише частково потрапляють до наукового обігу при дослідженні історії Української революції 1917–1921 рр., та й самі аркушівки як історичне джерело стали предметом лише поодиноких досліджень [2]. Тільки після проголошення незалежності України почали з'являтися публікації окремих екземплярів таких матеріалів з науковими коментарями до них [3]. На відміну від більшовицьких листівок облік аркушевої продукції національних громадських, культурних, військових та державних сил, що діяли на території України в 1917–1921 рр., тривалий час не здійснювався, створення її зведеного каталогу ще попереду.

Важливими документами, які дають можливість прослідкувати еволюцію українського державотворення, є Універсали Української Центральної Ради. Примірники листівок з текстами Універсалів ще не стали предметом окремого дослідження. Водночас джерелознавче опрацювання збережених до сьогодні аркушевих публікацій цих документів дає змогу визначити рівень сприйняття ідей та популярність політики Української Центральної Ради серед широких верств населення. Відтак актуальним залишається дослідження варіантів аркушевих видань примірників Універсалів, інформація про замовників, друкарні, географічні межі

видань документів, мова аркушівок, їх побутування та поширення.

Упродовж 1917–1919 рр. за сприяння тогочасної української влади, проукраїнських партій та організацій були видрукувані різні аркушеві видання Універсалів. Далеко не всі з них збереглися до нашого часу, до того ж вони залишаються розпорошені по сховищах різних державних установ чи знаходяться у приватних колекціях. У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ зберігається значна частина оригінальних листівок з текстами усіх чотирьох Універсалів УЦР, не виключено, що окремі з них залишилися в єдиному примірнику. Всього у колекції листівок ВСРВ нараховується 11 варіантів аркушівок з текстами Універсалів. Офіційний текст документів у наявних друках переданий без змін (збережені назви, структура та зміст Універсалів, дати їх ухвалення), натомість їм притаманні значні розбіжності в аркушевій формулі, наборі, а також у художньому оздобленні, деякі примірники мають передмови, надруковані поруч інші документи. Жоден наявний у ВСРВ примірник не позбавлений художніх друкарських засобів: застосування різних шрифтів, виділень жирним, курсивом, відступами, виокремлення ключових положень документа тощо.

Спробуємо охарактеризувати примірники Універсалів з колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ та визначити основні тенденції політичних процесів, що впливали на особливості їх друку.

Одразу після створення Українська Центральна Рада розпочала активну агітаційно-пропагандистську видавничу діяльність, основним завданням якої було створення в суспільстві відповідних передумов для продовження змагань за права України. Прес-бюро при УЦР займалося підготовкою та публікацією різноманітних відозв та резолюцій, які були частиною урядового інформування [4, с. 8]. 3 листопада 1917 р. інформаційне прес-бюро діяло при Генеральному Секретаріаті. Воно інформувало УЦР про події в Україні, а населення про діяльність УЦР, Генерального Секретаріату. Так відбувалося заповнення ніші політичної освіти широких мас. Зокрема, інформаційне бюро при Міністерстві внутрішніх справ ініціювало видання текстів Універсалів у листівках. У друкарні Міністерства, ймовірно, було надруковано у вигляді листівок всі Універсали УЦР.

У колекції листівок ВСРВ зберігаються такі видання друкарні Міністерства внутрішніх справ з текстами Третього (у двох примірниках), прийнятого 7 листопада (20 – за новим стилем) 1917 р. та Четвертого, прийнятого 9 січня (22 – за новим стилем) 1918 р. Універсалів (рис. 1). Це

однотипні листівки з характерними притаманними їм рисами оздоблення – одноаркушеві, розміром 42 x 26 см (шифр зберігання Кл. 634, Кл. 700). Заголовки та тексти документів вміщено у подвійну лінійну рамку. Тексти Універсалів надруковані у два стовпчики, відокремлені один від одного потрійною лінією, між заголовками та текстами вміщені лінійні друкарські прикраси. До тексту документів застосовано різні друкарські засоби: декілька варіантів шрифтів, виділення жирним шрифтом по тексту. На відміну від текстів решти наявних Універсалів різних видавництва друкарня Міністерства внутрішніх справ користувалася набором з літерою «ї». Заголовки документів розміщено у два рядки: великими заголовними літерами жирним шрифтом «ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ», «ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ», меншими літерами також жирним шрифтом – «УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ». Звернення («Народе Український і всі Народи України»), «Народе України» надруковані великими літерами жирним шрифтом та відокремлені від решти тексту відступами. Жирним шрифтом виділені головні положення документа: у Третьому Універсалі – «Однині Україна стає Українською Народною Республікою», «На території Народної Республіки України з сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці», «встановити державну контролю над продукцією України», «щоб мир було встановлено як найшвидше. Для того ми вживаємо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори», «Однині на землі Республіки Української смертна кара касується», «Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування», «Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх – 9 січня (января) 1918 року», у Четвертому – лише одне – «однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, Вільною Суверенною Державою Українського Народу», з виділенням заголовними літерами останніх слів, що підкреслюють незалежність української державності. Підписи наприкінці текстів обох Універсалів («Українська Центральна Рада») відділено від тексту відступами та надруковано іншим шрифтом, виділено жирним. Від підпису відступами відділено місце та час укладення документів: Третього – «У Києві 7 листопаду року 1917.», Четвертого – «У Києві 9-го січня року 1918.». Під лінійною рамкою дрібним шрифтом вміщені друкарські відомості «Видання Інформаційного бюро при Мін. Вн. Справ Друк. Мініст. Внутр. Сп., Хрещатик № 31. Телефон 17–22».

Зокрема, примірник Четвертого Універсалу потрапив до колекції листівок ВСРП з фондів бібліотеки Центрального Архіву Жовтневої Революції Міністерства Внутрішніх Справ Української РСР в Харкові (далі – ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові).

Рис. 1. Третій та Четвертий Універсали Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. – Київ: Видавництво Інформаційного бюро при Міністерстві внутрішніх справ ; Друкарня Міністерства внутрішніх справ, 1917–1918

Перший Універсал УЦР, прийнятий 10 червня (за новим стилем – 23 червня) 1917 р., у колекції відділу зберігається в чотирьох варіантах. Це аркушеві видання як періоду проголошення Універсалу, так і друки пізнішого часу.

До виданих листівок з текстом документа одразу після його прийняття належить збережений примірник Першого Універсалу (Кл. 459) в одну шпальту на аркуші розміром 44,5 x 31 см (рис. 2). Віддрукована, ймовірно, в Києві листівка у свій час зберігалася в бібліотеці ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові. При друці заголовка Універсалу використано два шрифти,

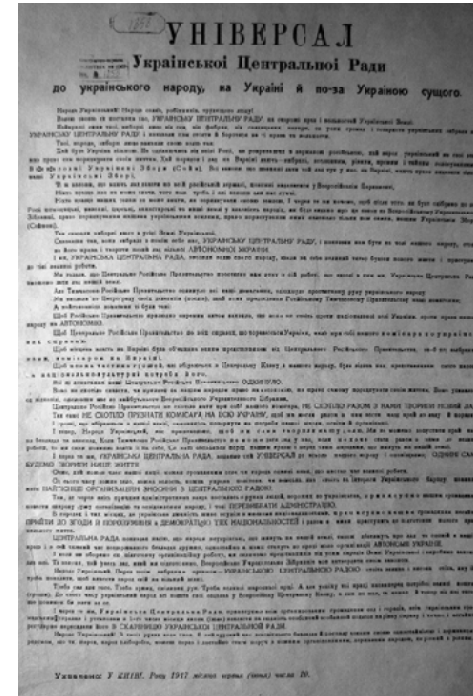

Рис. 2. Перший Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], [1917]

ще два у тексті та підписі. В оформленні тексту документа застосовано різні величини літер. Великими виділено заголовки – «УНІВЕРСАЛ» та його подальші заголовок у тексті, всі згадки про «УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ» та ключові ідеї документа «АВТОНОМІЯ УКРАЇНИ», «ОДНИНІ САМИ БУДЕМО ТВОРИТИ ЖИТТЯ НАШЕ», «ПЕРЕВИБРАТИ АДМІНІСТРАЦІЮ», «ПРИЙТИ ДО ЗГОДИ Й ПОРУЗУМІННЯ З ДЕМОКРАТІЄЮ ТИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ», «НЕ СХОТІЛО РАЗОМ З НАМИ ТВОРИТИ НОВИЙ ЛАД»*, «НЕ СХОТІЛО ПРИЗНАТИ КОМІСАРА НА ВСЮ УКРАЇНУ»*. Іншою формою набору виокремлено згадані в тексті «Всенародні установчі збори (Сойм)», «Українські збори», «комісар по українських справах», «комісар по Україні» та окремі положення

* Йдеться про Центральний Російський Уряд.

Універсалу: «певна частина грошей на національно-культурні потреби його»**, «щоб ми сами творили нашу долю» та деякі інші. Жирним шрифтом надруковано заголовок «УНІВЕРСАЛ Української Центральної Ради до Українського Народу на Україні й по-за Україною сущого». Курсивом виділені місце та час прийняття: «У Києві. Року 1917 місяця червня (іюня) числа 10». Незважаючи на відсутність місця друку така значна кількість застосованих друкарських засобів у оформленні тексту документа, ретельність у виділенні його ключових положень свідчить про прихильне ставлення замовника аркушівки до політики УЦР.

Українці за межами батьківщини, зокрема на теренах колишньої Російської імперії, переймалися долею рідного краю та вітали початок національних визвольних змагань. Звісно не залишилося поза увагою української громади прийняття Першого Універсалу та проголошення ним автономії України. У фондах відділу міститься унікальна листівка (Кл. 3054) з текстом Першого Універсалу, видрукувана на замовлення Петроградських Комітетів Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії та Української Партії Соціалістів-Революціонерів у Петрограді (рис. 3). У свій час цей примірник Універсалу потрапив до бібліотеки Українського Наукового Інституту Книгознавства, про що й свідчить печатка на летючці.

Аркушівка розміром 44,5 x 36 см була видрукувана в художньо-графічному ательє і друкарні М. Пивоварського (Петербург, Мохова 8). Вихідні дані про місце друку, видавництво та замовника видання вміщено поза рамкою, в яку взято основний текст документа. Над заголовком надпис, виділений жирним шрифтом «Пролетарії всіх країн єднайтеся! Борітеся – поборете!». Листівка видрукувана з різними друкарськими засобами: текст аркушівки взято в лінійну рамку та розбито на дві колонки, відділені одна від одної смужкою, що зверху та знизу прикрашена виливними прикрасами. Є виділення жирним шрифтом (заголовки у три рядка: «УНІВЕРСАЛ» заголовними літерами, трохи меншими «Української Центральної Ради», ще меншими «до Українського Народу на Україні й по-за Україною сущого», згадки у тексті Української Центральної Ради та окремі положення документа) та курсивом (головні ідеї тексту Універсалу, згадки установ, місце і час ухвалення документа).

До тексту Універсалу у наявній листівці додано Постанову Українських Соціалістичних Організацій Петрограду від 14 червня 1917 р., що вітала

** Йдеться про український народ.

Рис. 3. Перший Універсал Української Центральної Ради. – [Петербург]: Художественно-графическое ателье и печатня М. Пивоварского, [1917]

Універсал Української Центральної Ради «яко правомірний вираз революційної творчості самоопреділяючогося Українського Народу» та перелік українських політичних партій та громадських організацій соціалістичного спрямування Петрограду, що підтримали політику УЦР. Зокрема Українська соціалістична фракція на Всеросійському з'їзді Рад Робітничих і Солдатських Депутатів, Українська соціалістична фракція у Виконавчому Комітеті Всеросійської Ради Селянських Депутатів, Петроградський Комітет Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, Петроградський Комітет Української Партії Соціалістів-Революціонерів, Президіум Виконавчого Комітету Петроградської Української Військової Ради, Президіум української фракції у Петроградській Раді Робітничих і Солдатських Депутатів, Президіум українського робітничого соціалістичного клубу «Праця» заявили, що «організована Автономна Україна у федеративнім зв'язку з Росією – є і буде міцною опорою революції і допоможе й іншим народам Росії здобути і землю, і волю». Текст і заголовок «Постанови...» надруковані різними шрифтами, мають

виділення жирним шрифтом (заголовки і головні положення), відступи між частинами. Про те, що ця листівка була зорієнтована на розповсюдження серед широкого загалу, свідчить друкований надпис жирним шрифтом над рамкою в правому верхньому куті «Ціна 5 коп.».

Колекція листівок ВСПВ містить два варіанти аркушівок Першого Універсалу, виданих у середині 1919 р. (Кл. 458, Кл. 3457). Передрук Універсалу у червні 1919 р. для Української Народної Республіки мав символічне значення. На початку червня Армія УНР здійснила вдалий контрнаступ на більшовицькі сили, що частково окупували території України, і повернула під свій контроль Кам'янець-Подільський [5, с. 161]. Ця подія мала стратегічне значення для повернення проукраїнських урядових інституцій. Кам'янець-Подільський став тимчасовою столицею УНР. Універсали УЦР мали нагадати про загальнонаціональне піднесення 1917 р., підняти моральний дух військових і населення відвойованих територій, сприяти впевненості у власних силах та викликати довіру до урядовців УНР. Тому ще у Кам'янці-Подільському на замовлення Міністерства Преси Української Народної Республіки у приватній друкарні С. Клігера було надруковано декілька варіантів Першого Універсалу.

Як і інші видання Універсалів, ці мають виділені жирним шрифтом заголовки та основні положення документа (однакові для обох екземплярів), прикрашені різними формами набору, декількома варіантами шрифтів. Характерно відрізняються ці видання формою викладу матеріалу – в одну шпальту на аркушах 46 x 22 см (рис. 4).

Одна з аркушівок (Кл.3457) містить дату друку – червень 1919 р. Над її основним текстом дрібним шрифтом вміщено невеличку історичну довідку про час і місце прийняття документа («10-го червня 1917 року в Києві Центральна Рада, вибрана селянами, робітниками й солдатами всієї України, видала до трудящого люду України свій Універсал»), умови прийняття Першого Універсалу («Народні представники в Центральній Раді бажали від тодішнього російського правительства, щоб воно визнало нашому народові право порядкувати своїми ділами. Але російське правительство не схотіло згоди з нашим народом. Ми мусли взятись самі за будування нашої Республіки») та його значення для українського народу («Центральна Рада видала свій універсал до народа, щоб показати йому, що тільки своєю силою і волею він може визволитись»). «Минуло два роки, – йдеться у замітці. – Україна стала Самостійною Народною Республікою після довгої боротьби з Росією, з

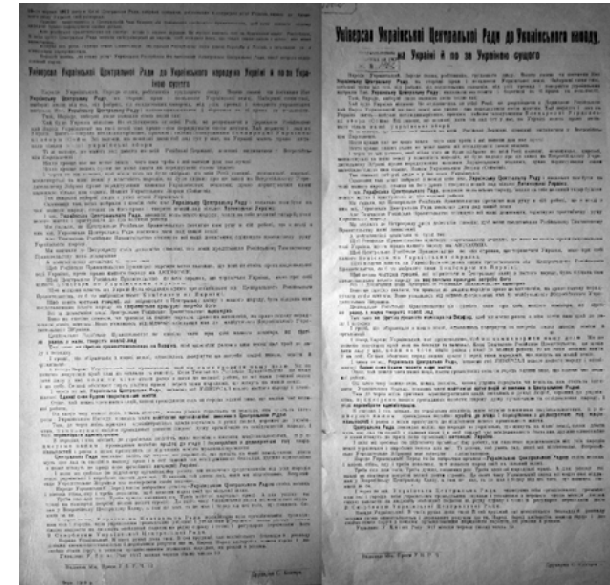

Рис. 4. Перший Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: Видання Міністерства Преси УНР, [1919]

гетьманатом та з німецькими імперіалістами. Перший камінь «во главу угла» Української Республіки був положений Універсалом Центральної Ради, текст котрого надрукований нижче».

Інший примірник Універсалу з друкарні С. Клігера (Кл. 458) не має над текстом такої замітки, в решті – дублює попередній екземпляр листівки. Ця аркушівка потрапила до колекції листівок ВСПВ з бібліотеки ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові.

У колекції листівок ВСПВ зберігається також видання Другого Універсалу УЦР, прийнятого 3 липня (16 липня – за новим стилем) 1917 р. Універсал підтверджував визнання Українською Центральною Радою за кожним народом право на самовизначення. Зазначалося, що УЦР обрана українським народом «поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні... і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю», а Генеральний Секретаріат буде діяти лише «в згоді з іншими національностями України».

Відмітимо, що в дусі документа, який закликав всіх громадян української землі до конструктивної співпраці з розбудови країни, була видрукувана і листівка з текстом Універсалу (рис. 5).

Рис. 5. Другий Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], [1917]

Примірник з фонду (Кл. 3077) без зазначеного місця й часу друку. Великоформатна аркушівка (46,5 x 75,5 см) має чотири, відділені смужками, колонки з текстом документа українською, російською, польською мовами та івритом, відповідно надрукована кириличним, латинським шрифтами та квадратним шрифтом єврейської абетки. До тексту Універсалу чотирма мовами доданий Акт Тимчасового Уряду, відокремлений від попереднього тексту відступами та двома невеличкими перпендикулярними смужками. Назва документа «Універсал Української Центральної Ради», звернення «Громадяне землі Української!», місце і час прийняття документа, заголовок «Акту» та прізвища його підписників – О. Ф. Керенського, М. І. Терещенка та І. Г. Церетелі, – виділені жирним шрифтом у всіх колонках. В екземплярі використано декілька латинських шрифтів, зокрема для виділення польськомовних заголовків, звернення до громадян України.

Окрім уже згаданої аркушівки з текстом Третього Універсалу УЦР у колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань зберігаються ще

два варіанти друку документа. Зокрема, аркушеве видання Третього Універсалу УЦР під заголовком «Універсал Української Центральної Ради» було надруковане в типографії С. В. Кульженка в Києві (Кл. 635). Як і у випадку з Другим Універсалом УЦР, Третій приділяв значну увагу правам і вольностям національностей, що проживали на території УНР. Йшлося про те, що «для забезпечення їм права і свободи самоврядування у справах їх національного життя» Генеральне Секретарство Національних справ отримало завдання подати «в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію». Відтак, великоформатною листівкою (41,5 x 60,5 см) про це та інше було сповіщено населення мовою найбільш численних національностей території України – українською, російською, польською та єврейською (рис. 6). Колонки аркушівки відділені смужками. Заголовки та підписи «Українська Центральна Рада» у всіх чотирьох стовпчиках виділені жирним шрифтом. Текст єврейською мовою не містить виділень, польською мовою жирним виокремлені декілька ключових положень «ośmiogodzinny dzień pracy», «kara śmierci zostaje zniesiona», «zupelną amnestję». Україно- та російськомовні варіанти Універсалу мають значні виділення жирним шрифтом однакових положень. До вже згаданих виокремлень у інших примірниках Третього Універсалу в цьому додано оповіщення, «що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію». Дрібним шрифтом внизу аркушівки зазначене місце видання «Типо-лит. «С. В. Кульженко» Київ».

Ще одне одноаркушеве видання Третього Універсалу УЦР (Кл. 636) свого часу зберігалось в бібліотеці ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові (рис. 7). Залишається нез'ясованим де, коли і на чий замовлення було здійснено цю листівкову публікацію. Аркушівка видрукувана у два стовпчики форматом 36,5 x 26 см. Заголовок листівки «УНІВЕРСАЛ» виділений жирним шрифтом заголовними літерами, нижче жирним меншим розміром «УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ» та відділений від основного тексту виливною прикрасою. По тексту зустрічається значно більше ніж в інших виданнях виділень курсивом – цілих речень і абзаців. Це частини, в яких йдеться про територію Української Народної Республіки, право власності на землю, регламентацію робочого часу на підприємствах, встановлення миру, скасування смертної кари, судочинство, права місцевого самоврядування, громадські свободи, національну політику УЦР, інформується про Українські Установчі Збори. Інформація

Рис. 6. Третій Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. – Київ: Типо-літографії С. В. Кульженко, 1917

про те, що «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою» розташовано по центру першого стовпчика, виділено курсивом та зверху і знизу – відступами. Курсивом виділене також місце та час прийняття Універсалу.

Особливе місце у державотворчому процесі українського народу належить Четвертому Універсалу, що проголосив незалежність України. Окрім уже згаданого аркушевого видання Четвертого Універсалу, що було видрукуване інформаційним бюро при Міністерстві внутрішніх справ УНР, у ВСРВ зберігається ще два різні листівкові екземпляри документа. Один із них – російськомовна аркушівка (Кл. 3139) розміром 54 x 22,5 см, без зазначення місця друку й видавництва (рис. 8). Виокремлений заголовок – віддрукований у два рядки: великими літерами жирним шрифтом – «Провозглашеніє независимой Украины» та трохи меншими літерами жирним шрифтом – «Универсалъ Украинской Центральной Радъ». У тексті аркушівки ще два виділення – головних ідей документу: «Отнынъ Украинская Народная Республика становится самостоятельной, ни отъ кого

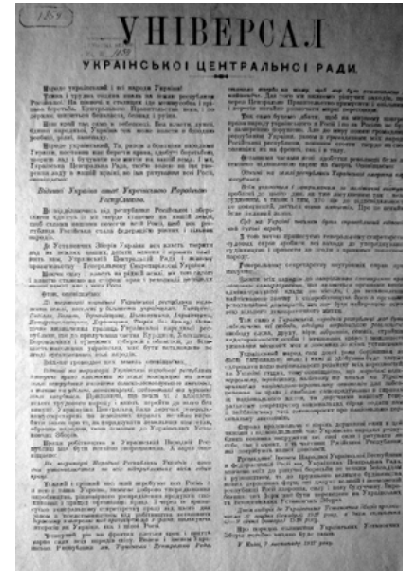

Рис. 7. Третій Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], 1917

Рис. 8. Четвертий Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], 1918

независящей, свободной суверенной державой украинскаго народа» та «Власть въ ней будетъ принадлежать только украинскому народу, именемъ котораго, пока соберется Украинское Учредительное Собрание, будетъ править Украинская Центральная Рада, представительство рабочаго класса, селянь, рабочихъ и солдатъ и ея исполнительный органъ, который отнынъ будетъ носить названіе «Совѣта Народныхъ Министровъ». По завершенню тексту листівка оздоблена друкарською прикрасою. Текст Універсалу віддрукований у два стовпчики, відділеними один від одного та від заголовка смужками.

Видання тексту Четвертого Універсалу здійснила редакція «Робітничої газети» у друкарні С. В. Кульженка в Києві. Щоденна «Робітничя газета» була друкованим органом Центрального Комітету Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії – однієї з найвпливовіших політичних партій доби Української революції, члени якої брали участь у підготовці Універсалів УЦР. У ВСРВ зберігаються декілька примірників видання

(рис. 9). Листівка (Кл. 3165) є двостороннім двомовним виданням розміром 40 x 23,5 см. Текст Універсалу надруковано з лицьового боку українською, зі зворотнього – російською мовами, у два стовпчики, відділені один від одного та від заголовка і місця видання (з лицьового боку) смужками. У заголовку аркушівки винесена назва документа в один рядок «Універсал Укр. Центральної Ради=Универсал Украинской Центральной Рады». По тексту є виділення жирним шрифтом: «Народе України», «Ми, Українська Центральна Рада», «Однини Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу», «Рада Народних Міністрів» та відповідні переклади російською мовою. Наприкінці текстів – місце і дата прийняття документа – «Київ, 9 січня 1918 р.» та підписи «Українська Центральна Рада=Украинская Центральная Рада».

Рис. 9. Четвертий Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. – Київ: Друкарня С. В. Кульженко, 1918

Великі розміри розглянутих листівок та звернення у них до всієї української людності свідчать про те, що вони були орієнтовані на масового читача та для вивішування перш за все на вулицях, в людних місцях. Листівкова форма була також зручною для розповсюдження документів центральної української влади серед регіонів країни як найбільш оперативний спосіб доведення офіційної інформації до населення. Аркушівки з текстами Універсалів могли використовуватися агітаторами, направленими на місця інформаційним бюро при Міністерстві внутрішніх справ УНР, а також політичними і громадськими організаціями, що підтримували право українців на політичне самовизначення. Водночас відсутність вихідних даних на багатьох аркушевих виданнях з текстами Універсалів може свідчити про те, що наявні листівки друкувалися нашвидкуруч за напівлегальних чи нелегальних обставин.

Отже, у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ зберігається значна різноманітність листівкової літератури, де відбиті тексти Універсалів УЦР. Екземпляри летючок цих документів відіграють важливу роль у дослідженні політичної культури українського суспільства, соціальної психології та масової свідомості протягом 1917–1921 рр. Зокрема різні форми у наборі, друкарському оздобленні, значна кількість видавничих центрів, як державних так і приватних, що займалися друком Універсалів, різні місця та мови видання підтверджують масове розповсюдження державотворчих ідей Української Центральної Ради серед широких верств населення України та української людності близького порубіжжя у 1917–1921 рр. Подальше дослідження листівкових публікацій доби Української революції в інших бібліотечних та архівних фондах дозволить внести доповнення у перелік видів друкованих видань Універсалів Української Центральної Ради.

Список використаних джерел

1. *Дмитрієнко М. Ф.* Листівки більшовицьких організацій України 1917–1920 рр. як історичне джерело / М. Ф. Дмитрієнко. – К. : Наукова думка, 1990. – 303 с. – С. 50.
2. *Шумілова А.* Аркушеві видання періоду визвольних змагань 1917–1919 років у фонді Книжкової палати України / А. Шумілова // Вісник Книжкової палати. – 2008. – № 4. – С. 37–43 ; *Іїж* : Текстові аркушеві видання 1917–1921 рр. як унікальні першоджерела історії України / А. Шумілова // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 1. – С. 32–35 ; *Ковальчук Г.* Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір / Г. Ковальчук,

Г. Губко, О. Тіхненко, К. Лобузін // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 259–274.

3. Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.) : зб. документів та матеріалів / упоряд. : Б. І. Корольов. – Луганськ : Видавництво Східноукраїнського державного університету, 1999. – 163 с. ; Листівки Української революційної доби (1917–1919 рр.) : зб. док. / [упоряд., передм., вступ. ст., комент. : О. М. Надтока, Г. С. Черевичний]. – Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2014. – 150 с.

4. *Богуславський О. В.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / О. В. Богуславський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2002. – 20.

5. *Рубльов О. С.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Україна крізь віки : В 15-ти т. Т. 10. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.

References

1. Dmytrienko, M. (1890). *Lystivky bilshovytskykh orhanizatsii Ukrainy 1917–1920 rr. yak istorychne dzherelo* [Leaflets of the Bolshevik organizations of Ukraine 1917–1920 as a historical source]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

2. Shumilova, A. (2008). *Arkushevi vydannia periodu vyzvolnykh zmahaniy 1917–1919 rokiv u fondi Knyzhkovoi palaty Ukrainy* [Leaflets publications in period of liberation 1917–1919 years in the fund of the Book Chamber of Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 4, pp. 37–43. Kyiv. [in Ukrainian]; Shumilova, A. (2015). *Tekstovi arkushevi vydannia 1917–1921 rr. yak unikalni pershodzherela istorii Ukrainy* [Leaflets publications of 1917–1921 as a unique source of history of Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 1, pp. 32–35. Kyiv. [in Ukrainian]; Kovalchuk, H., Hubko, H., Tikhnenko, O., Lobuzina, K. (2011). *Kolektsiia istorychnykh lystivok NBUV i suchasni problemy vvedennia ii v elektronnyi prostir* [Collection of historical leaflets of the Vernadsky National Library and modern problems of putting them into cyberspace]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*, 31, pp. 259–274. Kyiv [in Ukrainian].

3. Koroliiov, B. (Ed.-in-Chief). (1999). *Lystivky ukraiyinskykh politychnykh partii ta orhanizatsii mizh dvoma revoliutsiiami (cherven 1907 – pochatok 1917rr.) : zbirnyk dokumentiv ta materialiv* [Leaflets of the Ukrainian political parties and organizations between the two revolutions (June 1907 – beginning of 1917): Collection documents and materials]. Luhansk: Vydavnytstvo Skhidnoukrainskoho derzhavnogo universytetu. [in Ukrainian]; Nadтока, О., Черевичний, Н. (2014). *Lystivky Ukrainskoi revoliutsiinoi doby (1917–1919 rr.) : zbirnyk dokumentiv* [Leaflets of Ukrainian revolutionary period (1917–1919): Collection documents and materials] Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo [in Ukrainian].

4. Bohuslavskiy, O. (2002). *Informatsiino-presova diialnist Tsentralnoi Rady ta ukraiyinskykh uriadiv 1917–1920 rr.* [Information-press activities of the Central Rada and the Ukrainian governments 1917–1920] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv. [In Ukrainian].

5. Rubliov, O., Reient, O. (1999). *Ukrainski vyzvolni zmahannia 1917–1921 rr. Ukraina kriz viky* [Ukrainian liberation movement of 1917–1921. Ukraine through the centuries], Vol. 10. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].

Kateryna Zhanova,

Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

The Copies of the Universals of the Central Council of Ukraine the Collection of the Leaflets of Vernadsky National Library of Ukraine

The Ukrainian Revolution of 1917–1921 was accompanied by the publication of a huge number of specific publishing products – leaflets. They are witnesses of the political culture of Ukrainian society, social psychology and mass consciousness, therefore they are an important object of study for book experts and historians. The article deals with the copies of leaflets with the texts of the Universals of the Ukrainian Central Rada, stored in the collection of leaflets of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of the Vernadsky National Library of Ukraine. Features of the 11 leaflets with the texts of the Universals are considered. The printed editions composition and decoration are explored. The proprietary peculiarities of the copies are identified. The main trends of political and social processes that influenced the features of Universal publications are defined. It was established that copies of the leaflets of these documents were printed in various publishing centers, public and private, in different regions, in many languages, which confirms the mass dissemination of the state ideas of the Ukrainian Central Rada among the broad sections of the population of Ukraine and the Ukrainian population of the borderland in 1917–1921.

Keywords: Leaflets, Universals of the Central Council of Ukraine, Ukrainian revolution 1917–1921.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.